

7.1. SKAITVARDŽIŲ REIKŠMĖ IR GRAMATINĖS YPATYBĖS

Skaitvardis yra kalbos dalis, reiškianti daiktų skaičių arba tikslią jų vietą eilėje. Nuo kitų kiekybę reiškiančių žodžių jis skiriasi tuo, kad reiškia tikslų skaičiuojamų daiktų kiekį. Plg. *Ten buvo daugybė* (daiktavardis) *žmonių* ir *Ten buvo šimtas* (skaitvardis) *žmonių*.

Matematikoje skaičių dalys reiškiamos trupmenomis (*vieną antrąjį, dvi šešióliktosios*). Buitinėje kalboje vartojami kiti tiksliai daikto dalį pasakantys žodžiai (*pusė, ketvitis, trėčdalis, ketvirtādalis, pusañtro, pustrėčio, dū sū pusė*). Mama, siųsdama vaiką į parduotuvę, prašo nupirkti *pusę* ar *ketvirtį*, o ne *veną antrąją* ar *vieną ketvirtąją* kepaluiko duonos.

Skaitvardis labai uždara žodžių klasė. Jų negalima padaryti iš kitų kalbos dalių. Priesaginė daryba būdinga tik kalbos dalies viduje, kai vieni skaitvardžiai daromi iš kitų.

Vienais skaitvardžiais atsakoma į klausimą *kiek?*, o kitais – į klausimą *kelintas?* Pagal tai visi skaitvardžiai skiriami į du poklasius – **kiekinius** ir **kelintinius**.

7.1.1. KIEKINIAI SKAITVARDŽIAI

Kiekiniai skaitvardžiai dar skirstomi į nevienodo gausumo ir paskirties grupes. Kiekiniai skaitvardžiai yra: **pagrindiniai, dauginiai, kuopiniai** ir **trupmeniniai**.

7.1.1.1. PAGRINDINIAI SKAITVARDŽIAI

Jais skaičiuojama nuo vieno iki begalybės. Bet pačių skaitvardžių vartojama ne tiek jau daug. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ skaitvardžių užfiksuota 116.

Nuo vieno iki dešimties skaičiuojama paprastaisiais skaitvardžiais:

<i>vėnas, vienà</i>	<i>šėši, šėšios</i>
<i>dū, dvi</i>	<i>septyni, septynios</i>
<i>trėys</i>	<i>aštuoni, aštuonios</i>
<i>keturi, kėturios</i>	<i>devyni, devėnios</i>
<i>penki, peñkios</i>	<i>dėšimt</i>

Šie skaitvardžiai, išskyrus *dėšimt*, kaitomi giminėmis ir linksniais: *vėnas* – *viena* linksniuojama kaip būdvardis *geras* – *gera*; *keturi* – *keturios*, *penki* – *penkios*, *šėši* – *šėšios*, *septyni* – *septynios*, *aštuoni* – *aštuonios*, *devyni* – *devėnios* – kaip *žali* – *žalios* (žr. 6.3.1.1.1 ir 6.3.1.1.2).

Kaitomieji skaitvardžiai skiriasi nuo būdvardžių tik tuo, kad turi vieno skaičiaus formą.

Savotiškai linksniuojami skaitvardžiai *du*, *dvi* ir *trys*:

Dviskaita	Daugiskaita
V. <i>dū, dvi</i>	<i>trėys</i>
K. <i>dvieji</i>	<i>trijū</i>
N. <i>dviem</i>	<i>trimis</i>
G. <i>dū, dvi</i>	<i>tris</i>
Įn. <i>dviem</i>	<i>trimis</i>
Vt. <i>dviejuosė, dviejosė</i>	<i>trijuosė, trijosė</i>

Šie skaitvardžiai kaitomi giminėmis, bet ne visi turi jų skirtingas formas. Skaitvardžio *du* giminė skiria vardininko, galininko ir vietininko formas, o skaitvardžio *trys* – tik vietininkas.

Dėšimt yra nekaitomas, nederinamas skaitvardis. Sakinyje vartojamas kaiprieveiksmis *daug* ir valdo kilmininką. Plg. *dėšimt vyrų* ir *daug vyrų*. Greta *dėšimt* vartojamas vedinys su galūne *-is*, padarytas iš to paties skaitvardžio: *dėšimtis* (: *dėšimt*). Jis reiškia taip pat tikslų skaičių, nes turi skaitvardžio kamieną ir vartojamas skaičiuojant (*dv dėšimtys* – *dvidešimt*, *trėys dėšimtys* – *trisdešimt...*).

Dešimtis linksniuojama kaip daiktavardis *avis* (i linksniuotė).

Nuo *vienúolikos* iki *devyniólikos* skaičiuojama sudurtiniais skaitvardžiais, sudarytais iš dviejų šaknų: skaitvardinės (*vienuo-*, *dvy-*, *try-*, *keturio-*...) ir veiksmažodinės *-lik-* (veiksmažodis *likti*). Šie skaitvardžiai nederinami, nekaitomi ir giminėmis. Jie (kaip ir *dešimt*) valdo kilmininką: *vienuolika vyrų, trylika moterų*. Linksnių galūnės, išskyrus galininką, sutampa su moteriškosios giminės daiktavardžio šaka vienaskaitos galūnėmis (o linksniuotė). Galininkas neturi nosinės: *Nusipirkau vienuolika pieštukų*.

Daugiau negu viena dešimtis skaičiuojama nekaitomais sudurtiniais skaitvardžiais:

<i>dvidešimt</i>	<i>šėšiasdešimt</i>
<i>trėšdešimt</i>	<i>septyniasdešimt</i>
<i>kėturiasdešimt</i>	<i>aštúoniasdešimt</i>
<i>peñkiasdešimt</i>	<i>devýniasdešimt</i>

Skaičiai reiškiami ir įvairios struktūros samplaikomis, į kurias įeina ir paprastieji skaitvardžiai, ir dūriniai (sudurtiniai žodžiai). Juos galima vadinti sudėtiniais skaitvardžiais:

dvėdešimt vėnas, dvėdešimt vienà
trėšdešimt vėnas, trėšdešimt vienà
devýniasdešimt devynì, devýniasdešimt devýnios
šimtas vėnas, šimtas vienà
šimtas dvėdešimt vėnas, šimtas dvėdešimt vienà
šimtas devýniasdešimt devynì, šimtas devýniasdešimt devýnios
dù šimtaì vėnas, dù šimtaì vienà
dù šimtaì devýniasdešimt devynì, dù šimtaì devýniasdešimt devýnios
dėšimt tūkstančių dù šimtaì dvėdešimt vėnas, dėšimt tūkstančių dù šimtaì dvėdešimt vienà

Skaitvardžiai *šimtas*, *tūkstantis* ir nelietuviškos kilmės (tarptautiniai) *milijonas*, *milijardas*, *bilijonas*, *bilijardas* ir kt. linksniuojami kaip (i)a linksniuotės daiktavardis *vėras*. Turi vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos galūnes. Jų daugiskaita nereiškia tikslaus skaičiaus: *susirinko šimtai žmonių, šimtų šimtai, tūkstančiai, milijonai*. Daugiskaita reiškia neapibrėžtą daugybę. Tikslius skaičius reiškia: *du šimtai, du tūkstančiai, du milijonai, trys šimtai, trys tūkstančiai, trys milijonai, keturi šimtai, keturi tūkstančiai, keturi milijonai* ir t. t.

7.1.1.2. DAUGINIAI SKAITVARDŽIAI

Dauginiai skaitvardžiai vartojami su daiktavardžiais, reiškiančiais skaičiuoti galimus daiktus, bet turinčiais tik daugiskaitos galūnę. Daromi su priesagomis *-eji*, *-eri* iš pagrindinių skaitvardžių:

dvejì, dvėjos
trejì, trėjos
ketverì, kėtverios
penkerì, peñkerios
šešerì, šėšerios
septynerì, septynerios
aštuonerì, aštúonerios
devynerì, devýnerios

Dauginiai skaitvardžiai kaitomi giminėmis ir linksniuojami kaip būdvardžiai *žalì* – *žalios*. Turi tik daugiskaitos formas, nes vartojami kaip daugiskaitos galūnes turinčių daiktavardžių pažyminiai: *Po trejų pralaimėtų rungtynių „Žalgiris“ pasiekė pergalę.* (r.) *Mūsų namuose yra devynerios durys.* (r.) *Jam jau sukako aštuoneri metai.*

7.1.1.3. KUOPINIAI SKAITVARDŽIAI

Jais (kaip ir kitais kiekiniais skaitvardžiais) atsakoma į klausimą *kiek?*, bet neskaičiuojama. Tiesiog sakoma visuma kaip vienetas: *Laikom dvejetą arklių, trejetą karvių. Išgyvenau septynetą metų.*

Kuopiniai skaitvardžiai daromi iš pagrindinių ir dauginių su priesagomis *-etas, -tas*: *dvėjetas* (: *dvejì*), *trėjetas* (: *trejì*), *kėtvertas* (: *ketveri*), *peñketas* (: *penkì*), *šėšet* (: *šeši*), *septýnetas* (: *septyni*), *aštuonet* (: *aštuoni*), *devýnetas* (: *devyni*). Kaip matome, priesagą *-tas* turi tik *ketvertas*.

Pagal gramatines ypatybes jie kaip daiktavardžiai. Daiktų kiekį reiškia tik tie, kurie rodo visumą, susidedančią daugiau negu iš vieno. Ir todėl gramatikos skiria aštuonis kuopinius skaitvardžius.

Vienetas prie šios grupės prisijungia tik pagal gramatinius požymius: turi skaitvardinę šaknį, tą pačią priesagą, vienaskaitos vyriškosios giminės galūnę ir linksniuojamas (kaip ir visi kiti šios grupės žodžiai) daiktavardiškai pagal (*i*)a linksniuotę (*vienetas, vieneto, vienetu...* kaip *výras, výro, výru*). Visada vartojamas kaip daiktavardis: *svorio, ilgio, mato vienetai*.

Kuopiniai skaitvardžiai turi vidinę daugiskaitos reikšmę, bet vienaskaitos formą, skaičiais nekaitomi. *Vienetas* kaitomas ir skaičiais (*vienetas – vienetai*). Bet esti situacijų, kad ir kuopiniai skaitvardžiai pavartojami kaip daiktavardžiai. Tada ir jie turi daugiskaitą: *Toli nuo griežėjo ima suktis dvejetai. Pasisuko vienas dvejetas, pasisuko antras; pasisuko kartu bent trys dvejetai; nesisuka nė vienas – Mykoliukui vis tasia* (tarm.: *vis viena, vis tiek*). (V.)

7.1.1.4. TRUPMENINIAI SKAITVARDŽIAI

Trupmeniniai skaitvardžiai reiškia matematikos vieneto (sveikojo skaičiaus) dalis. Todėl numanomo daiktavardžio *dalis* gramatinė giminė lemia ir trupmeninio skaitvardžio giminę.

Trupmeninius skaitvardžius sudaro samplaikos, kurių viena dalis (skaitiklis) – pagrindinis moteriškosios giminės skaitvardis, reiškiantis vieneto dalių skaičių, o kita (vardiklis) – kelintinis įvardžiuotinis moteriškosios giminės skaitvardis, reiškiantis vieneto dalies dydį:

<i>vienà antróji</i>	<i>vienà dešimtóji</i>
<i>vienà šeštóji</i>	<i>devýnios dešimtosios</i>
<i>trýs ketviřtosios</i>	<i>dėšimt šimtŭjŭ</i>

Dažniausiai vartojami trupmeniniai skaitvardžiai, sudaryti iš paprastųjų dėmenų (*vienà antróji*) arba iš vieno paprastojo ir antro dūrinio (*dvi šešiólíktosios*), tačiau yra ir sudėtingesnių struktūrų: *dvidešimt peñkios šimtosios* ir kt.

Linksniuojamos ir skaitiklį, ir vardiklį reiškiančios dalys: skaitiklis – kaip atitinkami pagrindiniai moteriškosios giminės skaitvardžiai, o vardiklis – kaip įvardžiuotinis būdvardis *geróji* (žr. 6.3.1.1.3).

7.1.2. KELINTINIAI SKAITVARDŽIAI

Kelintiniai skaitvardžiai susiję su pagrindiniais: šalia kiekvieno pagrindinio yra kelintinis, reiškiantis skaičiuojamąją daikto vietą eilėje. Šie skaitvardžiai yra vediniai iš pagrindinių su išlaikyta ar kiek pakitusia pamatinio žodžio forma ir priesaga *-tas, -ta*, rodančia vyriškąją ir moteriškąją giminę:

trėčias, trečią
ketviřtas, ketvirtà
peñktas, penktà
šėštas, šeštà
septiñtas, septintà
aštuñtas, aštuntà
deviñtas, devintà
dešiñtas, dešimtà

vienúoliktas, vienúolikta

dvìdešimt peñktas, dvìdešimt penktà

šitas dvdešimt peñktas, šiñtas dvìdešimt penktà ir t. t.

Skaitvardžiai *pìrmas* ir *añtras* turi kità šaknį, bet vis tiek susiję su pagrindiniais skaitvardžiais *vìenas, dù* (taip yra ne tik lietuvių kalboje).

Kelintiniai skaitvardžiai turi visas būdvardžiams būdingas gramatines ypatybes, išskyrus laipsnius. Jie kaitomi skaičiais, linksniais ir giminėmis, visi gali būti įvardžiuotiniai (*pirmàsis, -óji, antràsis, -óji, trečiàsis, -óji* ir t. t.). Pirmieji keli skaitvardžiai turi ir nederinamąją formą: *prma, añtra, trėčia, ketvìrta, peñkta, šėšta...*

Visi kelintiniai vyriškosios giminės skaitvardžiai linksniuojami kaip *(i)a* linksniuotės būdvardžiai *gėras* arba *žãlias* (žr. 6.3.1.1.1), o moteriškosios – kaip *(i)o*: *gerà, žalià* (žr. 6.3.1.1.2).

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.